

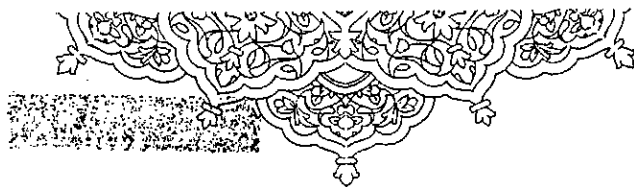
متن و ترجمه
تفسیر روایی
البرهان
فی تفسیر القرآن

علامه سید هاشم بحرانی (ره)

جلد اول

شامل: مقدمه مترجم، مؤلف و سوره‌های مبارکه فاتحه و بقره (۱-۹۰)

ترجمه و تحقیق:
محمدرحمتی شهرضا

ستاره درخشان بحرین

یازده قرن از هجرت با برکت رسولِ مهربانی می‌گذرد و بار دیگر در نیمهٔ اول قرن یازدهم مادر گیتی در روستای «کتکتان» - از توابع شهر «توبلی»^۱ پایتخت علمی و سیاسی بحرین آن زمان - منتظر تولد فرزندی نازنین از سلالهٔ پاک آن رسول خدا ﷺ است تا باری دیگر سندی بر حَقانیت سورهٔ مبارکهٔ کوثر گشوده شود و برکات آن تا سالیان سال تشنگان وادی علم و معرفت را سیراب نماید.

بالاخره این انتظار با پا نهادن ستاره‌ای دیگر از آسمان علم و فقامت مرحوم علامه سید هاشم بحرانی رحمته الله فرزند سید سلیمان حسینی بحرانی و معروف به «علامه بحرانی» به سرانجام رسیده و این عالم بزرگ دینی که سلسله نسب شریفش با بیست و پنج واسطه به امام موسی بن جعفر رحمته الله می‌رسد، زمین را بار دیگر مفتخر نموده و در خانواده‌ای روحانی و اهل علم پا بر عرصهٔ گیتی نهاد.^۲

دورهٔ اول زندگی و تاریخچهٔ ایام جوانی علامهٔ بحرانی را هاله‌ای از ابهام فرا گرفته است. این ابهام شاید به موجب شدتِ پارسایی سید به وجود آمده باشد که از نوشتن شرح حال خود بسیار پرهیز می‌کرد و دیگران را نیز از نوشتن در این باره باز می‌داشت. شاگردان علامه و مورخان و سیره‌نویسانِ بحرین نیز شاید از خصوصیات وی در سینه داشته و شاید نوشته باشند ولی به دلیل مهاجرت علما از بحرین و فراموش شدن تدریجی خصوصیات سید با رحلت علما اطلاعات کاملی از زندگی ایشان باقی نمانده است. این

۱. روستای کتکتان محلی است فوق‌العاده خرم و سرسبز، دارای آب‌های فراوان و محصولات زیاد، فاصله آن تا شهر توبلی حدود چهار کیلومتر است.

۲. تولد این بزرگوار بطور دقیق در دسترس نیست اما با شواهد و دلایل می‌توان آن را مابین سال‌های ۱۰۳۰ تا ۱۰۴۰ هجری قمری دانست. به نقل از جامع‌الانساب، محمد علی روضاتی، ص ۲۳.

از جمله قرائن آن است که نوشته‌اند: در سال ۱۰۶۳ هجری قمری، سید بحرانی در نجف اشرف بوده و با شیخ فخرالدین طریحی ملاقات کرده است. سن او در این زمان معلوم نیست، ولی به قرائن می‌توان حدس زد که دارای سنی بین بیست تا سی سال باشد. او کتاب سیرالصحابه را در سال ۱۰۷۰ هجری قمری و جزء اول ترتیب‌التهذیب را در روز نهم ذی‌القعده ۱۰۷۴ هجری قمری و کتاب مهم تفسیری خود به نام الهادی و ضیاء النادی را در سال ۱۰۷۷ هجری قمری نگاشته و در این زمان نویسنده‌ای متبحر و معروف بوده است. از همهٔ این قرائن می‌توان ولادت ایشان را بین سال‌های ۱۰۳۰ تا ۱۰۴۰ دانست؛ چنان که تاریخ تولد معاصران ایشان، مانند علامه مجلسی ۱۰۲۷ هجری قمری و شیخ حر عاملی ۱۰۳۳ هجری قمری نیز بین همان سال‌ها واقع شده است.

سرشناسه:

بحرانی، هاشم بن سلیمان، ۹۱۱۰۷ ق

(البرهان فی تفسیر القرآن، فارسی)

مشخصات ظاهری

متن و ترجمه تفسیر روایی البرهان/تألیف هاشم بن سلیمان

مشخصات نشر

البحرانی؛ ترجمه محمد رحمتی شهرضا. - قم: تهذیب، ۱۳۹۰.

شابک دوره

ISBN: 978-964-7637-81-0

شابک جلد ۱

ISBN: 978-964-7637-82-7

وضعیت فهرست نویسی

فیا

کتابنامه

به صورت زیر نویس

موضوع

۱. تفاسیر شیعه - قرن ۱۱. ۲. تفاسیر مائوره - شیعه امامیه - قرن ۱۱.

شناسه افزوده

الف. رحمتی شهرضا، محمد، مترجم. ب. عنوان

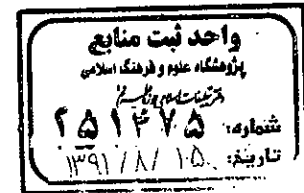
ج. عنوان: البرهان فی تفسیر القرآن. فارسی

رده بندی کنگره

BP ۹۷/ب۳ ۴۰۴۱

رده بندی دیویی

۲۹۷/۱۷۲۶

شماره کتاب

- ✦ نام کتاب: متن و ترجمه تفسیر البرهان (۱۶ جلدی) ج ۱
- ✦ مؤلف: مرحوم سید هاشم بن سلیمان بحرانی (قدس سره)
- ✦ مترجم: محمد رحمتی شهر رضا با همکاری نویسندگان و مترجمان
- ✦ ناشر: انتشارات تهذیب
- ✦ ناشر همکار: انتشارات وحدت بخش
- ✦ تیراژ: ۱۵۰۰ دوره
- ✦ نوبت چاپ: اول - تابستان ۱۳۹۱
- ✦ چاپ: چاپخانه عمران
- ✦ شابک جلد ۱: 978-964-7637-82-7
- ✦ شابک دوره: 978-964-7637-81-0
- ✦ قیمت:

مرکز پخش:

قم: خیابان حضرتی، مجتمع تجاری ساحل، پلاک ۲۲، انتشارات تهذیب

تلفن: ۷۷۲۰۵۹۰ - ۷۷۱۸۲۱۱ (۰۲۵۱) - همراه: ۰۹۱۲۷۵۲۰۹۶۶

احتمال نیز وجود دارد که فرزندان سید که همه اهل علم بوده‌اند و یا علمای معاصر وی از شرح حال او چیزی نوشته باشند، ولی بر اثر حوادثی که بر بحرین گذشته از بین رفته باشد؛ چنان که حکایت هزاران کتاب ارزشمند شیعه چنین است.

کشور بحرین یا همان مروارید خلیج فارس از اولین دوران طلوع خورشید اسلام همواره از پایگاه‌های مستحکم مسلمانان بویژه شیعیان جهان بوده و در طول تاریخ، فرزندان، دانشمندان و فقهای بسیاری از آن دیار برخاسته، خدمات بی‌شماری نسبت به اسلام انجام داده‌اند. بحرین در عصر علامه بحرانی رحمته‌الله از نظر سیاسی و تجاری موقعیتی ویژه داشته و حکومت مرکزی نیز از اندیشمندان و علما حمایت و پشتیبانی می‌نموده است. از این رو، پس از عراق و ایران، سومین و عظیم‌ترین حوزه علمی شیعه در جهان اسلام، بحرین بوده است.

هر چند موقعیت ممتاز فرهنگی، سیاسی و جغرافیایی بحرین، متجاوزان و قدرتمندان زورگو را بر آن داشت تا هر بار با تهاجم به این خطه پر حاصل، خسارات جانی و مالی بی‌شماری به اهالی این منطقه وارد سازند.

این تهاجمات، عرصه را بر علما و دانشمندان تنگ کرد به طوری که موجب مهاجرت آنان به کشورهای همجوار بویژه ایران و عراق گردید.

فرزندان محدث بحرانی از کسانی بودند که در غائله سوم بحرین به ایران هجرت کرده، به اصفهان رفتند.

میرزا عبدالله افندی نوشته است: «اکثر کتاب‌های سید را در اصفهان در منزل فرزندش سید محسن دیده‌ام.»

جای تردید نیست که در این تهاجمات و حمل و نقل‌ها، ای بسا آثار بسیاری از دانشمندان از جمله محدث بحرانی از بین رفته باشد.

از خصوصیات ظاهری سید، کمتر در کتاب‌ها بیان شده است. با این حال فقیه اهل البیت، آیت الله مرعشی رحمته‌الله درباره خصوصیات ظاهری سید چنین می‌فرماید: «در ایامی که در نجف اشرف بودم، شبی در عالم خواب در حالی که حضرت امیرالمؤمنین - روحی له الفداء - مشرف شدم، مرحوم علامه سید هاشم بحرانی رحمته‌الله را در میان رواق شریف دیدم که با طمأنینه‌ای خاص وارد حرم شد. سید هاشم، بلند قد، سبزه رنگ، لاغر اندام، ولی قیافه‌ای بسیار جالب و جذاب داشت.»

مهاجرت

سید بحرانی رحمته‌الله تحصیل را در زادگاهش شروع نموده و پس از مدتی هم به خاطر مشکلات

پیش آمده و هم آن که دیگر روح بزرگی او در آن خطه نمی‌گنجید، این مرد سعادت‌مند گمشده خویش را در آن سرا نمی‌یابد، راهی نجف اشرف می‌شود تا از گنجینه‌های پست‌شسته در گوشه، حظ و بهره کافی ببرد. با تلاش و پشت کار و هوش و استعدادی که از عالم ملکوت به ارمغان آورده بود به سرعت پله‌های ترقی و تعالی را یک به یک با عنایت الهی پیمود و پس از سال‌ها خوشه‌چینی از محضر بزرگان آن دیار همچون استاد بزرگ فخرالدین طریحی نجفی^۱، سید عبدالعظیم بن عباس استرآبادی^۲ و دیگران برای ادای تکلیف در رساندن راه‌ماندگان وادی علم و معرفت و دانش، تکلیف را در برگشتن به زادگاهش بحرین رصد نموده و پس از رحلت شیخ محمد بن ماجد بحرانی منصب مرجعیت و رهبری دینی مردم را بر عهده گرفت.

از کسانی که از محضر نورانی او بهره‌ها بردند می‌توان به: شیخ محمد بن حسن حر عاملی، مؤلف کتاب رسائل النبه^۳، شیخ محمود بن عبدالسلام المعنی^۴، شیخ عبدالله بن علی بن احمد بحرانی^۵، سید محمد بن علی سیف الدین عطار بغدادی^۶، شیخ علی مقابی بحرانی^۷، شیخ حسن بحرانی^۸، شیخ هیکل بن عبد علی اسدی جزائری^۹.

پاسدار حریم نقلین

پس از دوران طلایی قرن چهارم و پنجم هجری که به خاطر آزادی نسبی محدثان و علمای بزرگ شیعی کتب اربعه شیعه^{۱۰} به رشته تحریر در آمدند، بار دیگر در یازدهم هجری، بزرگان و نوایی از عالم تشیع با استفاده از فرصت و زمینه مناسب ایجاد شده در پرتوی حکومت صفویان اقدام به تدوین و تألیف کتب ارزشمندی نمودند که برکات آن تا امروز نیز شامل حال همه علماء و بزرگان است. در این میان علامه مجلسی و علامه بحرانی همچون ستارگانی درخشان با تدوین و نگارش کتاب‌های منبع و مرجع، باقیات الصالحاتی ارزشمند از خود به یادگار گذاشتند. علامه مجلسی رحمته‌الله با تدوین و نگارش مجموعه عظیم بحار الانوار خدمت بزرگی به اسلام کرد و علامه سید هاشم بحرانی رحمته‌الله نیز از دریای بیکران

۱. متوفی ۱۰۸۷ هجری قمری، مؤلف کتاب مجمع البحرین و مطلع الثیرین.

۲. که از بزرگان علمای اخباری بود و به علامه بحرانی اجازه نقل روایت داد. به نقل از روضات الجنات، محمد باقر خوانساری، ج ۸، ص ۱۸۳. ۳. به نقل از امل الأمل، حر عاملی، ج ۲، ص ۳۴۱.

۴. لؤلؤ البحرین، ص ۷۵.

۵. متوفی ۱۱۴۸ هجری قمری، مؤلف کتاب الرسائل المنتهت. به نقل از لؤلؤ البحرین، ص ۷۲؛ الدرریمه، آقا بزرگ تهرانی، ج ۱۰، ص ۲۵۸.

۶. معارف الرجال، محمد حرز الدین، ج ۲، ص ۳۳۰.

۷. الدرریمه، ج ۷، ص ۷۹ و ج ۸، شماره ۴۴۷. ۸. العلامة السید هاشم بحرانی، ص ۴۲.

۹. سیر حدیث در اسلام، سید احمد میرخانی، ص ۳۳۳.

۱۰. کتاب‌های شریف الکافی، تهذیب الاحکام، من لایحضره الفقیه، استنبصار که منابع اساسی فقه تشیع به شمار می‌روند.

علوم الهی و معارف بلند اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام گهرهای ناب را برای رهروان طریق هدایت و سالکان مسیر دانش و معرفت به ارمغان آورد. آن محدث و مفسر بزرگ انگیزه و هدف خود را از این کار سترگ چنین بیان می‌کند: «دیدم کتب علمی از بین می‌رفت و آثار پوسیده می‌گردید، در حالی که این کتاب‌ها قبل از روزگار ما منابعی غنی بودند که پس از چندی تنها علایمی از آن‌ها بر جای ماند و به مرور، اثری از آن علامت‌ها نیز باقی نماند. گویا چیزی گفته و نوشته نشده بوده است. با اینکه ستارگان علم و معرفت روشنی می‌بخشیدند و کتاب‌ها و آثار آن‌ها به طور فراوان در همه نقاط نگاشته و منتشر می‌گردید»^۱

از آثار ارزشمند این عالم دینی به خوبی می‌توان فهمید که عمر با برکت و شریفش را وقف جمع‌آوری، تصحیح و تدوین احادیث اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام نمود و حتی یک لحظه از جستجو برای یافتن کتب حدیث و جمع‌آوری نسخه‌های کتب حدیث و تصحیح و تبویب و تنظیم احادیث برای بهتر استفاده کردن از روایات آرام نگرفت. براستی که او وفاداری‌اش به حدیث شریف ثقلین را با عمل اثبات نمود.

روش علمی و تحقیقی

علامه بحرانی رحمته الله علیه در تدوین کتاب‌های روایی و حدیث، از روش‌های برجسته و علمی خاصی استفاده می‌کرد که در ادامه به آن اشاره می‌کنیم:

۱. استفاده از روایات اهل سنت برای اثبات امامت امیرالمؤمنین علی علیه السلام و دیگر امامان معصوم علیهم السلام به گونه‌ای که او حدیث منزلت را از طریق یکصد سند از دانشمندان اهل سنت باز کر نام کتاب و مدرک آنها نقل کرده است.^۲

۲. استفاده از نسخه‌های متعدد و عبارات متفاوت یک حدیث.

۳. تحقیق و تصحیح سند احادیث.^۳

۴. دسته‌بندی و تبویب احادیث.^۴

زحمات و کوشش‌های این محقق توانمند، عالمان و سیره‌نویسان را بر آن داشته تا در

۱. مدینه المعجزه، سید هاشم بحرانی، ج ۱، مقدمه، ص ۲۸.

۲. رک: غایه المرام، سید هاشم بحرانی، ص ۱۰۹، ۱۲۶، ۱۹۱، ۲۰۰.

۳. به عنوان نمونه ایشان در این زمینه کتاب التهدیب شیخ طوسی را بررسی و تحقیق کرد و اغلاط بسیاری را که در رجال و سند اخبار بود مشخص ساخت و اثر خویش را تنبیهات الارباب فی رجال التهدیب نامید. به نقل از لؤلؤ البحرین، ص ۷۲.

۴. ایشان در این زمینه کتاب ترتیب التهدیب را که مربوط به التهدیب شیخ طوسی رحمته الله علیه بود به رشته تحریر درآورد و آن را به بهترین روش تدوین و دسته‌بندی کرد. به نقل از لؤلؤ البحرین، ص ۶۵.

تاریخ تشییع جایگاه او را بعد از علامه مجلسی رحمته الله علیه دانسته و حتی در بعضی موارد همچون تحقیق در سند و تصحیح برخی از روایات، امتیازاتی بر ایشان قائلند که در نوع خود بی‌نظیر بوده و ایشان در این باره از مصادری حدیث نقل کرده که علامه مجلسی رحمته الله علیه نیز به آنها دست نیافته است.^۱

بر قله پارسایی و خدمت

علامه بحرانی رحمته الله علیه در پارسایی نیز همچون علم و تحقیق زبانزد بود.

در تقوا و پرهیزگاری او همین بس که شیخ محمد حسن نجفی رحمته الله علیه، صاحب کتاب ماندگار و ارزشمند جواهر الکلام وقتی به موضوع عدالت و تقوا رسیده تنها از دو نفر نام می‌برد که مقدس اردبیلی رحمته الله علیه و علامه بحرانی رحمته الله علیه باشند. ایشان این دو بزرگوار را از چهره‌های ممتاز و استثنایی تقوا معرفی می‌کند. ایشان در تعریف عدالت در نهاد انسانیت چنین می‌نویسد: «عدالت ملکه است نه حسن ظاهر و فقط به عدالت کسی می‌توان حکم کرد که در ردیف مقدس اردبیلی و سید هاشم بحرانی باشد. رحمة الله علیهم اجمعین»^۲

هیچ‌گاه فعالیت‌های تحقیقی و تألیف کتاب‌های پراچ، مانع نشد که سید بحرانی رحمته الله علیه دست از هدایت و ارشاد مردم بردارد و از وظایفی چون قضاوت، اجرای احکام الهی، کوتاه کردن دست ظالمان و دیگر امور مربوط به جامعه شانه خالی کند و این مهم جز با عنایت الهی و برکت در عمر این عالم دینی امکان‌پذیر نخواهد بود.^۳

او با رهبری و مدیریت دینی و عملکرد الهی خویش، عالمی ربّانی بود که انسان‌های صالح و مستعد را به سوی تکامل و سعادت واقعی رهنمون گشته و هدایت‌گر مردم در دین و دنیایشان بود.

شجره طیبه

سید هاشم بحرانی رحمته الله علیه که از تبار هاشمیان بود و ریشه در علویان داشت فرزندان صالح و دانشمند به جامعه اسلامی تحویل داد. همسرش، دختر شیخ علی فرزند شیخ عبدالله بن شیخ حسین بن علی کنیار بود.

فرزندان او عبارتند بودند از:

۱. سید عیسی؛ او عالمی پرهیزکار و نویسنده‌ای پژوهشگر بود. شرحی بر کتاب زیادة الاصول شیخ بهایی رحمته الله علیه نوشته است. کتاب نهایه الاکمال فیما به تقبّل الاعمال را که اثر پدر

۱. برای تحقیق و مطالعه بیشتر رک: لؤلؤ البحرین، ص ۶۳؛ الکنی واللقاب، شیخ عباس قمی، ج ۳، ص ۹۳؛ قصص العلماء، ص ۶۳؛ اعیان الشیعه، سید محسن امین عاملی، ج ۵۱، ص ۱۸؛ اتوار البدرین، علی بلادی، ص ۱۳۶.

۲. جواهر الکلام، ج ۳، ص ۲۹۵. ۳. لؤلؤ البحرین، ص ۶۳.

بزرگوارش بود به رشته تحریر در آورده است.

۲. سید محسن؛ او فرزند بزرگ سید و دانشوری پرهیزکار بود.

۳. سید محمد جواد؛ گرچه از شرح زندگی اش اطلاعی در دست نیست، آقا بزرگ تهرانی، با عبارتی مقام علمی او را بیان می کند. وی نوشته است کتاب زبدة الاصول شیخ بهایی رحمته الله علیه از سوی سید محمد جواد شرح شده است.

۴. سید علی؛ او نیز همچون دیگر برادرانش از دانشمندان برجسته بوده است.

علامه بحرانی دارای سه برادر به نامهای سید کاظم، سید جعفر و سید احمد بوده است.

سید محمد جواد فرزند سید علی از نوادگان او و فاضلی توانا بود و پس از مدتی اقامت در اصفهان، برای تبلیغ اسلام به سوی فارس رفته. مدتی در شهر «خنج» که در آن روزگار اهمیت تجاری فوق العاده ای داشت سکونت کرد.

سید محمد جواد پس از احداث مسجدی در آن شهر، از سوی ساکنان آنجا که اهل سنت بودند، مورد تهدید قرار گرفت و بر این اساس شبانگاه به سوی روستای «اسیر» حرکت کرد. سال ها در میان آنها با عزت زیست.

آقا سید محمد جواد تا پایان عمر در آنجا به سر برد تا اینکه دعوت حق را لبیک گفت. مقبره او امروزه زیارتگاه معروفی است. پس از وی فرزندانش به شهر «مهر» که خاستگاه سادات و علما بود مهاجرت کردند.

آثار ماندگار

محدث بحرانی رحمته الله علیه از افراد نادری است که با توجه به مراتب عالی علمی، اقدام به نوشتن رساله توضیح المسائل نکرد. اکثر کسانی که زندگی سید را مورد بررسی قرار داده اند، اعتراف کرده اند که این امر ناشی از شدت زهد و تقوای ایشان بوده است. چنانکه از سید بن طاوس نیز چنین نقل شده است. ایشان از همان نخست به طور کامل فتوا را ترک کرد تا آن جا که بدان پایبند شد و پیوسته ترک فتوا را شیوه کارش قرار داد، هر چند او در بالاترین رتبه اجتهاد بود. از همین رو محدث بحرانی با داشتن مقام والای علمی و شرایط فتوایی و مقلدان بسیار در بحرین و خارج از بحرین، از شدت زهد و ورع، از دادن فتوا خودداری کرد. چنانکه سیره مراجع عظام بر این بوده که تا مجبور نمی شدند فتوا نمی دادند و یا این که مانند شیخ اعظم انصاری رحمته الله علیه فقط بر رساله علمای دیگر حاشیه می زدند و خود از نوشتن کتاب مستقل فتوایی خودداری می کردند. از رساله توضیح المسائل که بگذریم ایشان آثار ارزشمندی بسیاری از خویش به یادگار گذاشته است. از جمله آثار ماندگار این مرد بزرگ می توان به کتاب های زیر اشاره نمود:

۱. علوم قرآن. ۲. البرهان فی تفسیر القرآن (معروف به تفسیر برهان، کتاب حاضر). ۳. اللوامع النورانیة فی اسماء علی و اهل بیته القرآنیة. ۴. الحجة فیما نزل فی القائم الحجة. ۵. نور الانوار فی تفسیر القرآن. ۶. الهادی و مصباح النادی. ۷. الهدایة القرآنیة الی الولاية الامامیه. ۸. اصول اعتقادات. ۹. حقیقه الايمان المبیثة علی الجوارح و احادیث التوحید و النبوه و الامامه. ۱۰. نهایه الا کمال فیما یتم به تقبل الاعمال. ۱۱. مصباح الانوار و انوار الابصار فی بیان معجزات نبی المختار. ۱۲. اسامات. ۱۳. اثبات الوصیه. ۱۴. احتجاج المخالفین علی امامة علی بن ابی طالب امیر المؤمنین رحمته الله علیه. ۱۵. الانصاف فی النص علی الائمه اثنی عشر من آل محمد الأشرف. ۱۶. ایضاح المسترشیدن فی بیان تراجم الراجعیة الی الولاية علی بن ابی طالب امیر المؤمنین رحمته الله علیه. ۱۷. بهجة النظر فی اثبات الوصایه و الامامه للائمه اثنی عشر. ۱۸. البهجة المرضیه فی اثبات الخلافة و الوصیه. ۱۹. تبصره الولی فیمن رای القائم المهدی. ۲۰. تبصره الولی فی النص الجلی امیر المؤمنین علی بن ابیطالب رحمته الله علیه. ۲۱. التحفة البهیة فی اثبات الوصیة لعلی رحمته الله علیه. ۲۲. سلاسل الحدید و تقیة اهل التوحید. ۲۳. عمده النظر فی بیان عصمه الائمه الاثنی عشر. ۲۴. غایه المرام و حجة الخصام فی تعیین الامام من طریق الخاص و العام. ۲۵. فصل معتبر فیمن رای الامام الثانی عشر. ۲۶. کشف المهم فی طریق خبر غدیر خم. ۲۷. مدینه المعاجز الائمه الاثنی عشر و دلائل الحجج علی البیشر. ۲۸. تفضیل الائمه صلوات الله علیهم علی الانبیاء عدا نبینا محمد رحمته الله علیه. ۲۹. تفضیل علی رحمته الله علیه علی الانبیاء او العزم من الرسل. ۳۰. تلخیص رسالتین. ۳۱. حلیة النظر فی فضل الائمه الاثنی عشر رحمته الله علیه. ۳۲. الدر النضید فی فضائل الحسین الشہید رحمته الله علیه. ۳۳. فضائل علی و الائمه من ولده. ۳۴. فضل الشیعه (مناقب الشیعة). ۳۵. اللباب المستخرج من کتاب الشهاب. ۳۶. مناقب امیر المؤمنین رحمته الله علیه. ۳۷. التیمیة و الدرہ الثمینة. ۳۸. معالم الزلفی فی عارف النشأه الاولى و الاخری. ۳۹. نزهه الابرار و منار الافکار فی خلق الجنه و النار. ۴۰. تاریخ اسلام. ۴۱. حلیة

۱. این کتاب به ذکر آیات نازل شده در حق حضرت امیر المؤمنین رحمته الله علیه پرداخته و پس از ذکر هر آیه روایات و احادیث مأثورہ آورده شده است.
۲. این کتاب شامل ۱۲۰ آیه از آیات قرآن کریم در شأن حضرت حجت عجل الله تعالی فرجه الشریف است. در ۱۷۷۲ ق در تهران چاپ سنگی شده و در بیروت تجدید چاپ گردیده است.
۳. در این کتاب ذیل هر آیه احادیث و روایات مأثورہ از خاندان عصمت و نبوت رحمته الله علیه به اختصار آمده است.
۴. که از آن به الهادی و ضیاء النادی نیز یاد می کنند. این کتاب در یک جلد تألیف شده که پس از ذکر آیات قرآن، روایات مأخوذه از کتب اربعه و التوحید و هیون اخبار الرضا رحمته الله علیه و معانی الاخبار و نواب الاعمال و قرب الاستاد و مجمع البیان و امثال آنها نقل شده و آنگاه تفسیر بیان شده است. نسخه ای از این کتاب در کتابخانه آستانه قدس به شماره ۶۶۸۵ موجود است.
۵. این کتاب نیز تفسیر به شیوه روایی بوده و ذیل هر آیه احادیث مربوط به آن نگاشته شده است.

الابرار فی احوال محمد و آله الاطهار. ۴۲. المطاعن البکریه و المثالب العمریه من طریق العثمانیه. ۴۳. مولد القائم. ۴۴. وفاه النبی. ۴۵. وفاه الزهراء. ۴۶. سیر الصحابه. ۴۷. مقتل ابی عبدالله الحسین علیه السلام. ۴۸. فقه. ۴۹. التنبیهاً فی الفقه. ۵۰. حدیث. ۵۱. ترتیب التهذیب. ۵۲. شرح ترتیب التهذیب. ۵۳. روضه الواعظین فی احادیث الائمه الطاهرین. ۵۴. تعریف رجال من لا یحضره الفقیه. ۵۵. رجال. ۵۶. تنبیهاً الاریب فی رجال التهذیب. ۵۷. التیمیہ فی بیان نسب التیمی. ۵۸. روضه العارفین و نزهه الراغبین. ۵۹. من روی النص علی الائمه الاثنی عشر من الصحابه و التابعین.

غروب خورشید

با زمانه دستِ تطاول خویش را در صید گوهری گرانبها از آستین بیرون آورد و در سال ۱۱۰۷ هجری قمری سینه زمین را مأمونی برای گوهر و ستاره‌های دیگر از آسمان علم و فقاہت نمود. برآستی که اگر این سینه روزی شکافته شود عجب درّ و گوهرهایی که در آن نهفته است! تقدیر بر آن بود که قطعه‌ای از خاک روستای نعیم در بحرین، معراج این عالم از جان گذشته باشد و از آن وقت به بعد بود که قطعه‌ای از خاک روستای «توبلی» بر دیگر قطعات آن بالید! چرا که سلاله‌ای از سادات را در بر گرفت و مقبره ماثنی، در جوار مسجد معروف آن سامان زیارتگاه خداجویان بحرین شد.

از نگاه دیگران^۱

با نگاهی به نظرات بزرگان درباره علامه بحرانی، ابعادی از شخصیت وی هویدا می‌شود.

۱. شیخ یوسف بحرانی رحمته الله درباره ایشان می‌گوید:

«سید بحرانی مردی است فاضل، محدث، جامع و دارای تتبع زیاد در اخبار، به طوری که غیر از علامه مجلسی مانند او در شیعه دیده نشده و کتاب‌های متعددی تألیف نموده که شهادت بر وسعت تتبع و اطلاع ایشان دارد... او از پرهیزکارانی بود که بر ملوک و سلاطین بسیار سخت می‌گرفت.»

۲. شیخ حرّ عاملی رحمته الله می‌گوید:

«... او مردی با طهارت و... عارف به تفسیر و علوم عربیت و رجال می‌باشد.»

۳. شیخ عباس قمی رحمته الله:

«سید... رکن معتمد... فقیه ماهر، محدث جامع، متبّع در اخبار، صاحب مؤلفات کثیر سودمند، که نشان از کثرت اطلاعات... آن جناب است.»

۴. سید محسن امین رحمته الله:

۱. همگی به نقل از کتاب شریف گلشن ابرار، ج ۴، ص ۱۲۶.

در تتمه امل الامل آمده است که: «سید بحرانی از کوه‌های راسخ و دریا‌های شگرف علم است. کسی از او - حتی علامه مجلسی - پیشی نگرفته و دیگر آمدن امثال او در آینده، با این قدرت تتبع و کثرت اطلاعات مشکل است.»

۵. شیخ حسن دمستانی:

سید بزرگوار، شجاع ثابت قدم و پیشوای پیشتان... صاحب حافظه بسیار قوی و در حفظ خصوصاً روایات به حدی رسید که بر همه غالب گردید... در این مسابقه گوی سبقت را از پیشتان این میدان - اگر چه تقدیم زمانی بر او داشتند - ربود.

۶. شیخ محمد حرز الدین رحمته الله:

«... او بسیار مقدّس، عابد و متقی بود و در تقوا، فراست و پرهیزکاری به مرتبه بلندی رسید.»

۷. آیت الله مرعشی نجفی رحمته الله:

«... شخصیتی که هم از جهت شهرت ملقب و مشهور به علامه و هم از حیث علم واقعاً علامه می‌باشد. آگاه و متبحر در حدیث، نابغه در روایت، پیشوای پیشتان...»

۸. شهید مطهری رحمته الله:

سید هاشم بحرینی از محدثین و متبّعین معروف شیعه به شمار می‌رود.

۹. علامه خوانساری رحمته الله:

«سید هاشم، محدثی فاضل و جامع و متبّع بود و مهارتی در اخبار داشت که چیز علامه مجلسی دیگران به پای او نمی‌رسیدند.»

و اما کتاب حاضر...

تفسیر گرانقدر و ارزشمند البرهان فی تفسیر القرآن به سال ۱۰۹۵ هجری قمری در ۴ جلد به زبان عربی و به شیوه روایی نگاشته شده است. علامه بحرانی پس از ذکر آیات قرآن، احادیث و روایات مأثوره از خاندان عصمت و نبوت علیهم السلام را به مناسبت آیه، در ذیل آن با ذکر اسناد روایت یاد کرده است. کتاب برهان از جمله تفاسیر روایی است که مؤلف بزرگوار آن بدون اینکه به جرح و تعدیل روایات بپردازد آن‌ها را از کتب قدیمی جمع‌آوری کرده و در تفسیر آیات آورده است. علامه آقا بزرگ تهرانی در کتاب الدرر^۱ می‌نویسد:

«علامه بحرانی، در تفسیر البرهان بسیاری از احادیث رسیده از اهل بیت علیهم السلام در تفسیر قرآن را جمع نموده است.»^۲

صاحب روضات الجنات می‌نویسد: «سید هاشم بحرانی در کتاب البرهان، مقداری از اخبار

وارده در تفسیر را از کتب قدیمه غریبه و غیر آن جمع نمود.^۱

همانگونه که ملاحظه خواهید نمود، مؤلف در مقدمه همین کتاب می‌نویسد: «کتاب البرهان شما را بر بسیاری از اسرار علوم قرآن آگاه می‌سازد. برخی مسائل علوم شرعی، قصص و اخبار انبیاء علیهم‌السلام و فضائل اهل بیت امامت علیهم‌السلام را برای شما، روشن می‌گرداند ... من روایات را از کتب معتبر، قابل اعتماد و مورد رجوعی، انتخاب کردم که مؤلفین آن‌ها از مشایخ معتبر و علمای منتجب هستند ... اغلب روایات را از طریق امامیه نقل کرده‌ام، ولی در آنجایی که روایات اهل سنت موافق روایات اهل بیت علیهم‌السلام، یا در بیان فضائل اهل بیت علیهم‌السلام هستند، از آنها نیز نقل نموده‌ام. از ابن عباس نیز مقدار کمی در تفسیر آیات، نقل کرده‌ام، زیرا او شاگرد حضرت علی علیه‌السلام بوده است ... در جایی که در تفسیر آیات، روایت صریح و مستندی از اهل بیت علیهم‌السلام نیافتم، آنچه را علی بن ابراهیم قمی - که فردی ثقة می‌باشد - در تفسیر خود آورده، نقل کرده‌ام، زیرا، تفسیر او منسوب به امام صادق علیه‌السلام می‌باشد.»

و در خاتمه کتاب نیز می‌فرماید: «این کتاب مشتمل بر بسیاری از روایات تفسیری اهل بیت علیهم‌السلام می‌باشد و شامل کثیری از فضائل آن‌ها و آیات نازله در شأن و حق آنها و در برگزیده بسیاری از علوم، احکام و آداب، قصص انبیاء و علوم دیگری است که در کتاب دیگری نخواهید یافت.»

مرحوم آیت الله معرفت رحمته‌الله درباره تفسیر البرهان می‌نویسد: «سید هاشم بحرانی رحمته‌الله از محدثین فاضل و متتبعین روایات و گردآورندگان اخبار محسوب می‌شود. ایشان در این گردآوری هیچگونه اظهار نظری در جرح، تعدیل، تأویل روایات مخالف عقل و نقل صریح یا جمع منطقی روایات مخالف و معارض، نمی‌نماید و این شیوه‌ای است که اکثر اخباریین برگزیده‌اند.» ایشان در نقد به این تفسیر هم می‌نویسد: «... برخی روایات نقل شده دارای ضعف اسناد و با مرسله می‌باشند ... اضافه بر اینکه تفسیر او تمام آیات قرآن را در بر نمی‌گیرد.» اما در عین حال ایشان باز کر این دو نکته در ادامه می‌نویسد: «... با این وصف، البرهان در نوع خود، مجموعه کم نظیری است که لابلای آن، روایات هدایت بخش اهل بیت علیهم‌السلام به محققین تیزبین و نقاد، ارائه خواهد شد.»^۲

آقای سید محمد علی ایازی در کتاب المفسرون حیاتهم و منهجهم^۳ می‌نویسد: «مؤلف از جمله اخباریین است که تفسیر را فقط با روایات واصله از اهل بیت علیهم‌السلام جایز می‌دانند، تفسیر از طریق تدبیر و اجتهاد و ذوق را منع، و تفسیر به روایاتی غیر از روایات منقول خودشان را نهی کرده‌اند.» ایشان ضمن اشاره به اینکه غرض مؤلف در البرهان، فقط جمع آوری و

تنظیم روایات بوده و نسبت به جرح و تعدیل و تصحیح آنها، اقدامی انجام نداده است، می‌نویسد: «مقدمه این تفسیر متعلق به تفسیر دیگری به نام *مرآة الانوار و مشکوة الاسرار* تألیف ابوالحسن العاملی الاصفهانی بوده است که از حیث دیدگاه با البرهان تناسب دارد.»^۱ در دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی درباره شیوه مؤلف در این تفسیر می‌خوانیم: «شیوه وی در این کتاب چنین است که ابتدا به نام سوره و محل نزول، فضیلت سوره و تعداد آیات، اشاره می‌کند، آنگاه آیاتی را که دارای روایت تفسیری اند، ذکر کرده، روایات مربوط به هر آیه قرآنی را به دنبال آن نقل می‌نماید. البرهان مقدمه‌ای دارد در شانزده بخش که تکامل یافته مقدمه الهادی است، یعنی تمام آنچه، بحرانی در آنجا آورده، اینجا هم هست به اضافه چند پرسمان دیگر ... بحرانی در نقل روایات یکدست عمل نمی‌کند، در برخی موارد علاوه بر سنن روایت به نام کتاب و مؤلف آن نیز اشاره می‌کند و در بعضی به ذکر نام کتاب و مؤلف بسنده می‌نماید و در مواردی فقط نام مؤلف را می‌آورد. گفتنی است که در گوشه و کنسار، از روایان اهل سنت هم نقل حدیث کرده است. روی هم رفته، البرهان از نگرینستنی‌ترین تفسیر نامه‌های روایی شیعه به شمار می‌رود ... مصنف بسیاری از روایات اهل بیت علیهم‌السلام را که در تفسیر آیات آمده، روایاتی که در آن آیات به عنوان شاهد و مؤید مطلبی، آورده شده، روایاتی که بدون در بر گرفتن نص قرآنی، با مضمون خود، دلالت بر تفسیر آیاتی بنماید و روایاتی که مصداقی از مصداقی آیه را بیان می‌کند جمع آوری نموده است.

مؤلف با چینش سه مقدمه انگیزه خود را بیان می‌دارد:

۱- همه بر شرف و بلند مرتبگی شأن قرآن، واقفند و می‌دانند که نجات در تمسک به آن است، بحث، تلاوت و تفکر در معانی آن، سبب حیات قلب‌ها و علم و عمل بدان، سبب تخلص از سختی‌هاست.

۲- به اسرار و حقایق پنهان آن با عقول معمولی نتوان رسید، باید از اهل ذکر که اهل تنزیل و تأویل قرآنند، اخذ نمود.

۳- دیدم که مفسرین و علماء، به آراء دیگرانی غیر از اهل بیت عصمت علیهم‌السلام رو آورده‌اند، در حالی که باید در فهم اسرار و حقایق قرآن تا آشکار شدن تأویل و تفسیر اهل بیت علیهم‌السلام توقف نمود به همین جهت برای فهم نظرات تفسیری و بیان اهل بیت علیهم‌السلام در تأویل و اسرار کتاب الهی، اقدام به جمع آوری روایات تفسیری وارده از آنها نمودم.»^۲

۱. ناگفته نماند که ما نیز دقیقاً به همین دلیل این مقدمه را در این مجموعه نیاوردیم.

۲. اقتباس و تلخیص از: دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، ج ۱، ص ۲۷۵.

۱. *روضات الجنات* ج ۸، ص ۱۸۱. ۲. *التفسیر و المفسرون*، صص ۳۳۰-۳۳۱. ۳. ص ۲۰۱.

فهرست مندرجات

مقدمه مؤلف..... ۲

حمد و ستایش الهی ۲

لزوم مراجعه به راسخان در علم در تفسیر قرآن ۲

فضیلت دانشمند و دانشجو ۹

فضیلت قرآن ۱۳

پیرامون ثقلین..... ۲۰

هر چیز که بندگان به آن نیازمند می‌باشند در قرآن آمده است و قرآن بیانگر همه چیز است... ۲۰

فقط ائمه علیهم‌السلام قرآن را همانگونه که نازل شده جمع کرده و آنان تأویلش را می‌دانند. ۳۲

نهی از تفسیر به رأی در قرآن و نهی از ستیزه جویی در آیات قرآن ۳۸

ظاهر و باطن و عام و خاص و محکم و متشابه و ناسخ و منسوخ قرآن ۳۳

اقسامی که قرآن بر آن نازل شده است..... ۳۷

قرآن مانند این ضرب المثل عربی است: «ایاک اعنی و اسمعی یا جاره» ۴۹

بابی در آنچه که در قرآن، ائمه «علیهم‌السلام» مقصود هستند..... ۵۰

کلام آخر..... ۵۳

معنی ثقلین و دو جانشین از زبان اهل تسنن..... ۶۱

علت نزول قرآن به زبان عربی و معجزه نظم قرآن که با گذشت زمان کهنه نمی‌شود..... ۶۶

هر حدیثی که موافق قرآن نباشد، مردود است..... ۶۷

اولین و آخرین سوره‌ای که نازل شده است..... ۶۹

منابع استفاده شده در این کتاب..... ۷۰

مقدمه تفسیر علی بن ابراهیم قمی (التفسیر القمی)..... ۷۳

سوره مبارکه فاتحه ۱۰۴

ثواب قرائت سوره و فضیلت آن و اینکه بسم الله جزء سوره فاتحه بود و بیان فضیلت آن ۱۰۴

سوره مبارکه بقره (۹۰-۱) ۱۳۲

... در این فرصت کوتاه و با این قلم شکسته من ناتوان نمی‌توانم بیش از این از این مرد بزرگ و این اثر ماندگار صحبت نمود. این مقدار نیز از باب ما لا یدرک کله لا یتدرک کله بر کاغذ آورده شد. امید است که فتح بابی در شناخت جایگاه این اثر و اثراتی از این دست باشد. چند سال پیش دوستان عزیزم در انتشارات محترم تهذیب از رهگذر احساس تکلیف و علاقه به احیای آثار فاخر و ارزشمند قرعه فال ترجمه‌ای روان از تفسیر شریف البرهان را به نام من کمترین زدند و حقیر نیز آن را نیکو انگاشته و پیشنهاد آنان را بر دیده منت نهادم و با اکتال به عنایت لایزال الهی که همیشه رفیق راهم بود، دل به دریا زده و همچون کف آبی خود را به این امواج بابرکت سپردم. پس از پایان آن فهمیدم که اگر گفته‌اند جوانی شعبه و شاخه‌ای از جنون است، دُر سفته‌اند که شاهد زنده‌اش منم! این را نوشتم تا اهل دقت و نظر، کم و کاستی‌ها و سهو القلم‌ها را بز من ببخشایند و آن را به حساب جوانی و ناپختگی ام بگذارند...

می‌دانم که از دست و زبان کسی بر نمی‌آید که عهده شکر آن خداوند بزرگ و مهربان بر آید ولی می‌دانم که امام معصوم علیه‌السلام ما را به گفتن ذکر شریف الحمد لله در این وادی رهنمون نموده است. پس الحمد لله رب العالمین علی کل نعم... و حمد و ستایش آن خدایی را که توفیق را رفیق راهم نمود تا مدتی از عمر ناقابل خویش را در ساحل دریای وحی به دُر یافتن و دُر نگرستن بنشینم... هم از او می‌خواهم خالصانه‌ترین سلام‌ها و درودها را بر روان پاک انبیاء الهی، اولیاء گرانقدر، ائمه معصومین علیهم‌السلام، علما، صلحا، شهدا - خصوصاً شهدای هشت سال دفاع مقدس کشور عزیزمان ایران - امام راحل علیه‌السلام و همه مؤمنین و مؤمنات نثار فرماید و این تلاش ناچیز قدمی در رفع مهجوریت از قرآن عظیم و ثقل کبر محسوب گردد و ذخیره قبر و قیامت و «یوم لا ینفع مال ولا بنون» باشد... ان شاء الله در پایان با تشکر ویژه از همسر مهربانم که با تحمل‌هایش شرمندهام نموده، از تمامی عزیزان که در این مدت چند ساله کمک حقیر بوده‌اند، خصوصاً استاد باقری بیدهندی، دوست عزیز جناب حجت‌الاسلام و المسلمین سازندگی و دیگر عزیزان سپاسگزارم و سلامتی، حُسن عاقبت و توفیق همگان را از خداوند منان خواستارم.

ثواب ترجمه این کتاب را به ارواح طیبه و مقدسه چهارده نورپاک ائمه اطهار علیهم‌السلام و امامزادگان واجب التکریم نثار می‌کنم. امید است مقبول افتد...

ایام با سعادت دهه کرامت
شهر مقدس قم؛ جمعه ۱۳۹۰/۷/۱۵
کمترین؛ محمدرحمتی شهرضا